

Pavel Dedek – Jiří Matuška

Lesák rumělkový – brouk v hledáčku Evropské unie

Rozšíření lesáka rumělkového v Evropě a u nás

Lesák rumělkový (*Cucujus cinnaberinus*) představuje v naší fauně významný západopalearktický prvek s rozšířením v severní, východní a jihovýchodní Evropě. Dle současných poznatků tvoří západní hranici jeho areálu Bavorsko, východní evropská část Ruska, severní hranice probíhá jižní Fennoskandii a na jih zasahuje nejdále do Řecka (s izolovanými populacemi ve Španělsku a Itálii). Ve střední Evropě je rozšířen ve všech státech sousedících s Českou republikou, tj. v Polsku, na Slovensku, v Rakousku i v Německu. Střední a východní Evropa představuje těžiště výskytu lesáka rumělkového a hostí nejpočetnější populace tohoto druhu.

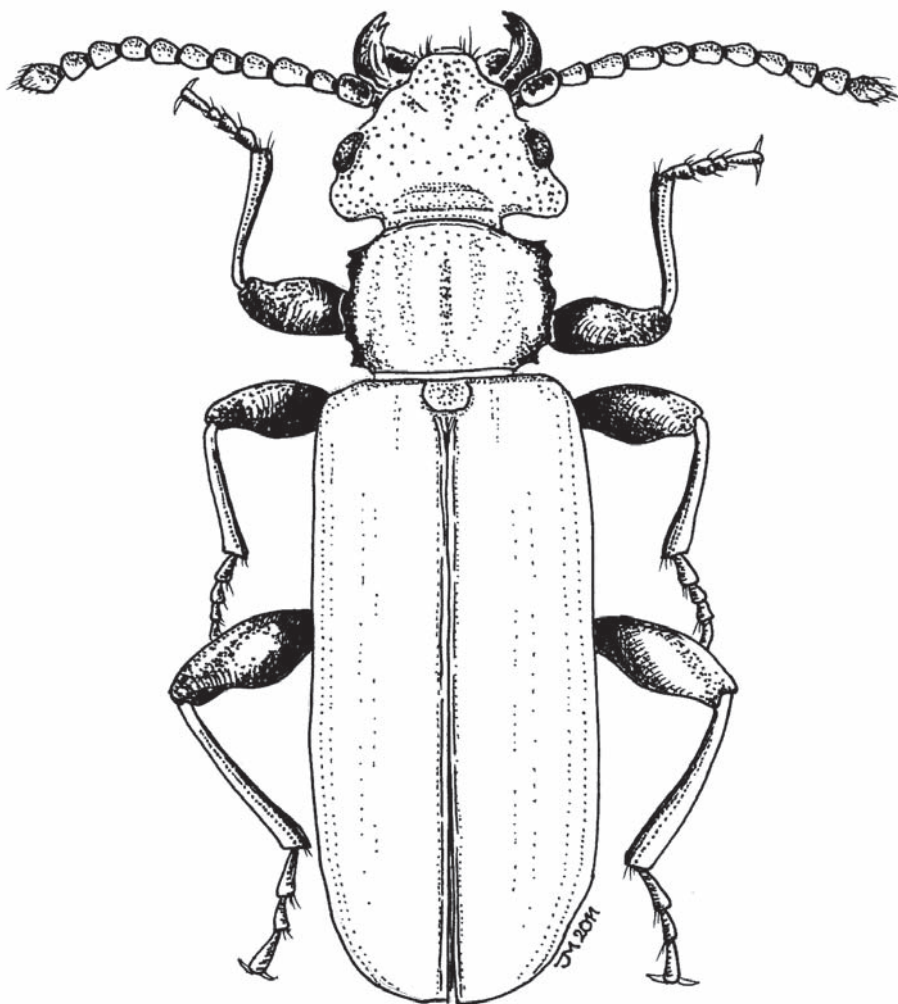
V rámci České republiky je recentně rozšířen v Čechách i na Moravě: v Čechách je jeho výskyt soustředěn do oblastí středních a východních Čech (Polabí, Pooohří), na Moravě je rozptýlen na více izolovaných lokalitách na jižní a jihovýchodní Moravě (např. oblast soutoku Moravy a Dyje), na sever vystupuje do Beskyd (jediná horská populace v NPR Mionší). Celkově je však rozšíření tohoto druhu v ČR lokální a jednotlivé populace jsou více či méně izolované.

Ve většině areálu je lesák rumělkový považován za vzácného až velmi vzácného, na okrajích areálu často za vymírajícího. Především v severní i jižní části areálu jsou jeho populace velmi slabé. Ve Švédsku již přežívá pouze v porostech na březích řeky Dalälven, výrazný ústup byl zaznamenán i v pobaltských zemích. Vyhlídky lesáka rumělkového na jižním okraji areálu jsou ještě chmurnější – z Itálie nejsou známy žádné recentní údaje a také ve Španělsku je druh buď blízko vymření, případně již vymřel.

Celkový ústup tohoto druhu brouka vedl k jeho zařazení na Červený seznam IUCN (veden v kategorii „vulnerable“ – zranitelný), lesák se objevuje také na mnoha národních červených seznamech, včetně Červeného seznamu bezobratlých ČR, kde je veden v kategorii „endangered“ – ohrožený). V České republice je druh zároveň veden i jako druh zvláště chráněný naší národní legislativou, a to v kategorii „silně ohrožený“. Druh je rovněž zařazen do Příloh II a IV evropské Směrnice o stanovištích 92/43 EHS, a ochraně lesáka rumělkového tak mohou pomáhat i chráněná území soustavy NATURA 2000. V ČR je tento druh předmětem ochrany ve čtrnácti evropsky významných lokalitách. Do území CHKO alespoň svojí okrajovou, severozápadní, částí zasahuje EVL Niva Dyje (konkrétně ve vztahu k lesákoví rumělkovému jde především o NPR Křivé jezero), několik dalších se nachází v těsné blízkosti Pálavy (např. EVL Soutok-Podluží, EVL Mušovský luh). O příčinách ústupu tohoto druhu bude pojednáno níže.

Popis a bionomie lesáka rumělkového

Lesák rumělkový je vcelku nezaměnitelným druhem naší fauny. V jeho zbarvení, jak napovídá druhový název, převládá rumělková červen. Celé krovky a štít jsou rudé, hlava s výjimkou tykadla a kusadel rovněž. Tykadla, kusadla, oči, nohy a celá spodní strana těla kromě hlavy jsou zbarveny černě. Jednou z dalších věcí, které bezpochyby upoutají pozornost, je tvar jeho těla. Lesák rumělkový je výrazně plochý brouk. Plochý tvar těla mu usnadňuje pohyb pod kůrou stromů, kde také stráví většinu svého života. Jediný další zástupce rodu *Cucujus*, velmi vzácný a u nás již řadu let nenalezený *C. haematodes*, se liší červeně zbarvenými kusadly. Larvy lesáka rumělkového jsou zbarveny jantarově, jsou stejně jako dospělci ploché (obývají stejné prostředí jako imaga) a laikům mohou připomínat stonožky.

Lesák rumělkový (perokresba Jiří Matuška)

Larvy tohoto druhu brouka se vyvíjejí v hničícím lýku pod kůrou stojících či již zlomených odumírajících listnatých stromů. Vývoj larev trvá minimálně dva roky. Jako u řady dalších druhů brouků závisí délka vývoje larvy (od vylíhnutí do zakuklení a následné proměny v dospělce) na mnoha faktorech. Není ovlivňována pouze geneticky, významný vliv mají i faktory okolního prostředí, např. nabídka kvalitní potravy, dostatečná teplota (v teplejších oblastech je na vhodných stanovištích vývoj kratší než v chladnějších), rovněž řada mikroklimatických faktorů hraje významnou úlohu (vlhkost, orientace ke světovým stranám atd.). Způsob života larev i dospělců je dosud zahalen rouškou tajemství. Předpokládá se, že larvy se živí rozmanitým materiálem, který naleznou pod kůrou stromů, např. myceliem hub, odumřelou dřevní hmotou, svlečkami kukel, mohou být i částečně dravé a při

Lužní les s množstvím popadaných stromů v národní přírodní rezervaci Krivé jezero (foto Jiří Matuška)

pokusném chovu v zajetí byl pozorován i kanibalismus larev. Dospělci se pravděpodobně živí pouze myceliem hub, popř. také dřevem napadeným houbami.

Jak již bylo zmíněno výše, životní cyklus tohoto brouka je víceletý. Imaga opouštějí kukelní schránky z lýka, které kuklu chrání před predátory, od konce srpna do září a přezimují v suchém prostředí pod kůrou starých zlomených stromů (obvykle javory a jírovce). Na jaře, zřejmě od půlky dubna do půlky května, jsou probuzená imaga neaktivnější. Samičky lesáka po spáření kladou oplodněná vajíčka do prasklin v kůře více druhů listnatých dřevin. Vývoj larev byl zjištěn v bucích, různých druhích dubů, jasanech, vrbách či jilmeh. Je zřejmé, že více než na druhu dřeviny lesákovi záleží na stavu podkorního materiálu (vyhledává hnijící lýko). Z vajíčka se líhnou larvy, které za celý svůj život neopouštějí podkorní prostředí. Po dvou (či více) letech se larva kuklí a na podzim následujícího roku opouští kukelní komůrky nová generace brouků. Brouci, stejně jako larvy, obývají prostředí pod kůrou mohutných stromů.

V našich klimatických podmínkách tvoří lesák rumělkový dva diametrálně odlišné ekotypy. Prvním z nich je horský. Jedinci tohoto ekotypu preferují přirozené horské a podhorské lesy s dostatkem mrtvého dřeva. Druhý ekotyp upřednostňuje lesy v nížinných polohách, především pak lužní lesy v okolí vodních toků.

Příčiny ohrožení a možnosti opatření pro podporu lesáka a dalších saproxylických druhů

Po dlouhou dobu byl lesák rumělkový považován za velmi vzácný druh, pralesní relikv, známý pouze z lesů Šumavy, Bílých Karpat, Beskyd a luhů Podyjí. Nálezky byly vždy víceméně náhodné. V posledních dvou desetiletích však začalo nálezů (a s nimi i nových lokalit

Padlý kmen starého lužního topolu je typickým biotopem lesáka rumělkového (foto Jiří Matuška)

výskytu) rychle přibývat. Tato skutečnost může být dána dílem tím, že lesák rumělkový je evropsky významným druhem a v souvislosti s vytvářením sítě chráněných území NATURA 2000 vyvstala pro ČR povinnost zmapovat jeho výskyt na území republiky a navrhnout oblasti, které by měly sloužit k jeho ochraně, a druhu tak byla věnována větší pozornost. Dalším faktorem, jenž se zřejmě podílí na zvýšeném množství nových údajů o výskytu tohoto druhu v ČR, jsou odumírající topolové výsadby. V letech 1961–1965 bylo v tehdejší Československu hromadně vysázeno cca 20 milionů kusů rychle rostoucích dřevin, především jako ochrana zemědělské půdy proti větrné a vodní erozi (po rozorání mezi a vykácení remízků končila většina nejúrodnější ornice vinou stále ještě „nezkrocených větrů a dešťů“ coby bahno a prach v nenávratnu).

Příčiny ústupu lesáka rumělkového ve většině zemí na okraji jeho areálu úzce souvisí se způsobem jeho života. Lesák rumělkový je zástupcem saproxylických druhů brouků, tzn. brouků vázaných svým vývojem na přítomnost odumřelého dřeva v té „správné“ fázi rozpadu. Právě saproxylické druhy patří v celé Evropě mezi nejhroženější a lesák rumělkový v tomto ohledu nijak nevybočuje z řady. Přitom příčiny ohrožení druhů vázaných na mrtvé dřevo či odumírající stromy jsou, s jistou mírou zobecnění, víceméně stejné. Jsou jimi především změny v hospodaření v lesích a změny evropské krajiny v obecnějším měřítku. Intenzifikace lesnického hospodaření vedla k důslednému odstraňování mrtvého dřeva z porostů, v intenzivně obhospodařovaném lese není místo pro odumírající stromy. Hospodářské lesy jsou v současnosti unifikované, stejnověké a ve chvíli, kdy dosáhnou mýtního věku (poskytnou tedy maximální množství dřevní hmoty v nejlepší kvalitě), jsou jednorázově vymýceny a nahrazeny novou výsadbou.

Ani situace v ČR, i přes současnou expanzi tohoto druhu, není ideální. Výsadby rychle rostoucích dřevin v šedesátých letech poskytly ideální příležitost k šíření i lesákovi rumělkovému, který se z dosud izolovaných lokalit mohl postupně rozšířit na nová místa

právě podél odumírajících větrolamů a kromě přirozených lesních biotopů s dostatkem odumřelé dřevní hmoty, jichž v České republice mnoho nezbylo, se rozšířil i na sekundární stanoviště typu alejí, zámeckých parků či obor. Ovšem vzhledem ke krátké životnosti vysazovaných dřevin (především topoly a vrby) a k jejich jednorázovému vysazení se dnes téměř všechny tyto stromy nacházejí na konci své životní pouti a nové výsadby v krajině chybí. Kromě jednorázového odumírání topolových výsadeb ohrožují lesáka rumělkového i jiné faktory. Mezi nimi je např. nevhodné lesnické hospodaření (např. změny druhové skladby porostů – výsadby jehličnatých dřevin na nevhodných stanovištích) či prostě „uklizení“ mrtvého dřeva z porostů, parků nebo alejí. Mrtvé stromy jsou důsledně odstraňovány z celé naší krajiny a mnohdy zcela zbytečně. Odumírající strom je částí odborné (arboristické, zahradnické) i laické veřejnosti považován za cosi bezcenného, potenciálně nebezpečného, a proto je nutné ho co nejdříve odstranit. Odborníci na hmyz, houby či netopýry ovšem tento pohled nesdílejí. „Mrtvý“ strom je plný života, mnoho druhů z naší fauny je vázáno právě na mrtvé dřevo, jinde nežije a naše snaha likvidovat tyto stromy je připravuje o jediný „domov“. V hospodářském lese je mrtvé dřevo stejnou vzácností jako v parcích, a tak neobstojí argument, že v lese je stromů dost a parky patří jen lidem. Mnohdy živelné obnovy městské zeleně, často za peníze z EU, tak ohrožují mnoho druhů právě Evropskou unií chráněných.

Jedním z opatření pro podporu tohoto druhu je tedy výsadba našich původních topolů, především topolu černého, který z naší krajiny v podstatě vymizel. Dalším je rozumný přístup ke kácení a likvidaci mrtvých stromů z parků, obor, alejí a jiných míst, kde je často argument bezpečnosti návštěvníků, silničního provozu apod. využíván pouze účelově a k zajištění bezpečnosti by v drtivé většině případů stačil jen ořez. Tam, kde by ořez nestačil a je opravdu nutné strom skácet, se pak nabízí další možnosti, jak strom zachovat alespoň pro některé druhy hmyzu. Namísto rozštěpkování je možné části kmene uložit na logger, trvalou skládku, kde dřevo leží až do svého fyzického rozpadu a může tak poskytovat útočiště hmyzu, netopýrům či houbám ještě řadu let po skácení. Jeden z takových loggerů byl zřízen i v blízkosti PR Svatý kopeček na Pálavě.

Výskyt lesáka rumělkového v CHKO Pálava

V CHKO Pálava, vzhledem k omezené nabídce vhodných biotopů, je výskyt lesáka rumělkového nutné hodnotit jako vzácný. Území Pálavy je charakteristické spíše přítomností různých typů stepí a xerothermních lesních stanovišť, tedy prostředí, která lesák rumělkový vzhledem ke svému způsobu života nemůže využívat. S přihlédnutím k jeho vazbě na lužní biotopy s dostatkem mrtvého dřeva se ani při jeho nynější „expanzi“ nedá předpokládat výraznější nárůst počtu pozorování a trvalejší osídlení nových lokalit v rámci území CHKO. Donedávna byla jedinou lokalitou s recentním výskytem lesáka rumělkového NPR Křivé jezero, historicky se udává výskyt také v okolí Dolních Věstonic bez udání přesnější lokalizace. Tento záznam pochází z roku 1975, tedy z období před napuštěním Novomlýnských nádrží. Lužní lesy pod Pálavou bezesporu hostily významnou populaci tohoto druhu, nicméně realizací projektu Vodní dílo Nové Mlýny došlo k její likvidaci. Populace v NPR Křivé jezero je stabilní a početná s dobrou prognózou vývoje.

V několika posledních letech se i na území CHKO Pálava podařilo objevit některé nové lokality výskytu tohoto druhu. Jednou z nich je tzv. Kulkusova mez, lokalita ležící při silnici z Klentnice do Perné. Početnou populaci hostí zřejmě i okolí Klentnického potoka, v místech, kde potok protéká lesním porostem na hranici s Oborou Klentnice.

V roce 2011 se pracovníci Správy CHKO Pálava zaměřili na objevení dalších lokalit tohoto druhu. Prvním krokem bylo vytipování vhodných oblastí, v nichž by se dala přítomnost lesáka rumělkového předpokládat. Tato území pak byla v průběhu jara 2011 systematicky navštěvována. Vzhledem ke skrytému způsobu života lesáka je používání jinak standardních metod pro sběr dat v entomologickém průzkumu, tj. používání různých typů pastí či vyhledávání pobytových znamení typu požerků či výletových otvorů, v podstatě nepoužitelné.

Dvě larvy lesáka rumělkového v podkorním trouchu (foto J. Matuška)

Topolové zlomy na okraji národní přírodní rezervace Křivé jezero jsou místem výskytu lesáka rumělkového (foto P. Dedek)

Průzkum tak byl prováděn metodou přímého pozorování a případně individuálního sběru jedinců či larev na vytipovaných lokalitách v rámci CHKO Pálava. Lokality byly navštěvovány v období ideálním z hlediska možného zachycení larev a dospělců (duben–květen).

Pro průzkum byly vytipovány tři lokality:

lokality 1: porost okolo rybníčku za bývalou střelnicí Mušlov,

lokality 2: lužní porosty pod mušlovskými rybníky,

lokality 3: porosty měkkého luhu za rybníkem Šibeník.

Přítomnost druhu byla zaznamenána na lokalitách 1 a 2, na lokalitě 1 bylo v jarním období zaznamenáno větší množství larev pod kůrou zlomených topolů, na lokalitě 2 byly larvy předmětného druhu nalezeny pod kůrou vyvráceného dubu. Lokalita 1 se zdá být bohatší nabídkou odumřelého dřeva perspektivnější než lokalita 2, kde se nacházejí zlomené stromy a odumřelá dřevní hmota spíše výjimečně. Lokalita 3 se jevila z pohledu kvality biotopu pro lesáka odpovídající (dostatek starých, vyvrácených vrb a topolů), přítomnost lesáka rumělkového se zde však nepodařilo dosud prokázat. Lokalita však bude navštívena ještě v podzimním období, kdy je možné zastihnout imaga, v případě negativního výsledku podzimního pokračování průzkumu by bylo vhodné pokračovat v pátrání ještě alespoň jednu sezonu. Průzkum dalších potenciálních lokalit lesáka rumělkového bude pokračovat i v následujících letech.

Lesák rumělkový ve sbírkách Regionálního muzea v Mikulově a Správy CHKO Pálava

Aktuálně byly prověřeny uložené sbírkové nálezy lesáka rumělkového v Regionálním muzeu v Mikulově (RMM) – kontrola sbírek byla provedena 22. 3. 2007 – a zkontrolována byla i sbírka uložená na Správě Chráněné krajinné oblasti (CHKO) Pálava. Uvedené údaje u první sbírky jsou pouze přepisem dat z lokalizačních štítků, protože bližší lokalizaci není z čeho určit. U sbírky Správy CHKO Pálava jsou lokalizační údaje podrobnější, protože jsou z novější doby.

Sbírka Bedřicha Kunovského (Břeclav)

deponovaná v RMM, přírůstkové číslo 88/03

11. 5. 1960	ČSR, Slovakia, Pliešovce	1 exemplář
30. 12. 1974	ČSR, Moravia, Břeclav	1 exemplář
18. 5. 1978	ČSR, Moravia, Břeclav	1 exemplář
3. 6. 1978	ČSR, Moravia, Břeclav	1 exemplář
10. 2. 1978	ČSR, Moravia, Břeclav	1 exemplář
22. 4. 1984	ČSR, Moravia, Břeclav	1 exemplář

Sbírka Engelberta Hepnera

deponovaná v RMM, přírůstkové číslo 20/92

IV. 1971	Moravia, Břeclav	1 exemplář
XI. 1978	Moravia, Břeclav	1 exemplář
5. 5. 1970	Moravia, Břeclav	1 exemplář
5. 5. 1970	Moravia, Břeclav	1 exemplář
IV. 1973	Moravia, Břeclav	1 exemplář
IV. 1973	Moravia, Břeclav	1 exemplář

Sbírka RMM Mikulov (entomolog Pavel Pokorný)

přirůstkové číslo 82/84

13. 6. 1984	Moravia mer. Charvátská Nová Ves	1 exemplář
-------------	----------------------------------	------------

Sbírka Správy CHKO Pálava

(stav k 30. 1. 2012)

X. 1994	7166, Moravia, Milovice, NPR Křivé jezero – jih, pod kůrou padlých větví vrby (<i>Salix</i> sp.)	2 exempláře	Igt. M. Kohel, det. J. Matuška
15. 4. 1995	7166, Moravia, Milovice, NPR Křivé jezero – sever, pod kůrou padlého topolu (<i>Populus</i> sp.)	2 exempláře	Igt. J. Matuška, det. J. Matuška
2. 2. 2001	7166, Moravia, Milovice, NPR Křivé jezero – jih, pod kůrou padlých větví vrby (<i>Salix</i> sp.), 1/2001	2 exempláře	Igt. J. Matuška, det. J. Matuška
1. 6. 2006	7166, Moravia, Milovice, NPR Křivé jezero – jih, pod kůrou padlého topolu (<i>Populus</i> sp.), 379/2006	2 exempláře	Igt. J. Matuška, det. J. Matuška
24. 11. 2006	7166, Moravia, Milovice, NPR Křivé jezero – jih, pod kůrou padlých větví vrby (<i>Salix</i> sp.), 592/2006	1 exemplář (larva)	Igt. J. Matuška, det. J. Matuška
14. 2. 2007	7165, Moravia, Perná – východ, Kulkusova mez, pod kůrou padlého topolu (<i>Populus</i> sp.), 3/2007	1 exemplář	Igt. J. Matuška, det. J. Matuška
23. 2. 2007	7267, Moravia, Břeclav, Kančí obora – jih, pod kůrou zlomu větve vrby (<i>Salix</i> sp.), 9/2007	2 exempláře	Igt. J. Matuška, det. J. Matuška
1. 6. 2007	7266, Moravia, Sedlec – jihovýchod, rybník Nesyt, pod kůrou padlého topolu (<i>Populus</i> sp.), 862/2007	1 exemplář	Igt. J. Matuška, det. J. Matuška
4. 4. 2008	7165, Moravia, Klentnice – východ, Klentnický potok, pod kůrou padlé vrby (<i>Salix</i> sp.), 2/2008, 3/2008	2 exempláře (z jednoho jen zbytek levé krovky)	Igt. J. Matuška, det. J. Matuška
20. 4. 2008	7166, Moravia, Milovice, NPR Křivé jezero – jih, pod kůrou padlého topolu (<i>Populus</i> sp.)	1 exemplář	Igt. P. Dedek, det. P. Dedek
20. 5. 2008	7165, Moravia, Klentnice – východ, Klentnický potok, pod kůrou padlé vrby (<i>Salix</i> sp.), 109/2008	1 exemplář (larva)	Igt. J. Matuška, det. J. Matuška
13. 1. 2009	7166, Moravia, Lednice – sever, NPP Pastisko u Lednice – jih, pod kůrou padlého topolu (<i>Populus</i> sp.)	2 exempláře	Igt. P. Dedek, det. P. Dedek
21. 10. 2009	7165, Moravia, Klentnice – východ, Klentnický potok, pod kůrou padlé vrby (<i>Salix</i> sp.), 224/2009	2 exempláře	Igt. J. Matuška, det. J. Matuška
7. 9. 2010	7165, Moravia, Perná – východ, Kulkusova mez, pod kůrou padlého topolu (<i>Populus</i> sp.), 287/2010	1 exemplář	Igt. J. Matuška, det. J. Matuška
24. 3. 2011	7166, Moravia, Milovice, NPR Křivé jezero – sever, pod kůrou padlé větve, 15/2011	1 exemplář	Igt. J. Matuška, det. J. Matuška

Literatura

- HORÁK, J. 2007: Topoly jako hostitelé lesáka rumělkového (*Cucujus cinnaberinus*) (Coleoptera: Cucujidae), in: Ohrožené dřeviny ČR. Příspěvky z konference konané dne 8.-9. února 2007 v Brně (ed. J. Dreslerová – P. Packová), Brno – Kostelec nad Černými lesy, s. 83–90.
- HORÁK, J. 2008: Život pod kůrou obrů aneb lesák rumělkový a topoly, Živa, roč. 56 (94), č. 4, s. 172–173 [online]. Dostupné na <http://www.pumila.cz/clen/vystupy/horak/zivot.pdf> [cit. 7. února 2012].
- HORÁK, J. – CHOBOT, K. – KOHUTKA, A. – GEBAUER, R. 2008: Possible factors influencing the distribution of a threatened saproxylic beetle *Cucujus cinnaberinus* (Scopoli 1763) (Coleoptera: Cucujidae), The Coleopterists Bulletin, roč. 62, č. 3, s. 437–440 [online]. Dostupné na <http://www.pumila.cz/clen/vystupy/horak/possible.pdf> [cit. 7. února 2012].
- HORÁK, J. – VÁVROVÁ, E. – CHOBOT, K. 2010: Habitat preferences influencing populations, distribution and conservation of the endangered saproxylic beetle *Cucujus cinnaberinus* (Coleoptera: Cucujidae) at the landscape level, European Journal of Entomology, roč. 107, s. 81–88.
- CHOBOT, K. 2006: Lesák rumělkový (*Cucujus cinnaberinus*) – málo známý druh naší fauny, Ochrana přírody, roč. 61, č. 9, s. 269.
- SCHLAGHAMERSKÝ, J. – MAŇÁK, V. – ČECHOVSKÝ, P. 2008: On the mass occurrence of two rare saproxylic beetles, *Cucujus cinnaberinus* (Cucujidae) and *Dircaea australis* (Melandryidae), in south moravian floodplain forests, La Terre et la Vie – Revue d'Écologie. Supplément, č. 10, s. 115–121.
- VÁVRA, J. – DROZD, P. 2005: Metodika monitoringu evropsky významného druhu lesák rumělkový (*Cucujus cinnaberinus*), Praha.

Pavel Dedek – Jiří Matuška

***Cucujus cinnaberinus* – a red flat bark beetle in the focus of attention of the EU**

Cucujus cinnaberinus is a species that has received a lot of attention recently from entomologists and environmentalists in connection with the admission of the Czech Republic in the European Union. *Cucujus cinnaberinus* is a protected species under both the Czech and the European legislation and is inscribed in the Red List of Invertebrate in the Czech Republic. Due to this heightened attention we have recently learned a lot of interesting information about its life cycle and its distribution in the Czech Republic. The article summarises data concerning distribution of the species within the CHKO Palava and its wider surrounding.